

ЗАЩО ПРОТОГЕН СЕРДИКИЙСКИ Е В СПИСЪКА „АРХИЕПИСКОПИТЕ НА БЪЛГАРИЯ“, А ЙОАН ЕКЗАРХ НЕ Е?

Апостолска приемственост на епископата
в Илирик или *Provintia Bulgaria occidentalis*

Трендафил Кръстанов

WHY PROTOGEN OF SERDICA IS IN THE LIST “THE ARCHBISHOPS OF BULGARIA” AND JOHN EXARCH IS NOT?

Apostolic Diocese to the Episcopate
in Illyricum or *Provintia Bulgaria Occidentalis*

Trendafil Krastanov

*New sources from Bulgaria, the Vatican Library and others give possibility for a new view about apostolic succession in the Roman province Illyricum as *Provintia Bulgaria occidentalis* from apostle Paul and apostle Andronicus as Bishop of Pannonia, and then in the List of “The Archbishops of Bulgaria” from Protogen as Bishop of Illyricum in Serdica, Methodius as Bishop of Pannonia 869 and after 873 as Archbishop of the Town Morava and Bulgaria and St. Clement of Ohrid as Bishop of Velitza and all Illyricum and to Bulgarian people. The diocese of Ohrid and Velitza is in the *Provintia Bulgaria occidentalis* in the papal *Annuario pontificio* until 20th century. John Exarch is elevated as an archbishop of Bulgaria from Rome after the mort of St. Methodius, but he is not in the List of “The archbishops of Bulgaria” because this List is written by a Byzantine archbishop of Ohrid from 12th century.*

*Key words: *Provintia Bulgaria Occidentalis*, Serdica, John Exarch, Protogen, Illyricum*

Кой е Протоген Сердикийски е добре известно: Той е участник в Първия вселенски събор в Никея през 325 г. сред онези 318 свети отци, които са съставили Символа на вярата, и е един от ръководителите на знаменития Сердикийски събор в София през 343–344 г. заедно с Осий Кордовски, защото е бил в кръга на приближените на император Константин Велики (вж. Стойчева 1999, Божилов 2011: 114).

Тук се ограничавам върху следните два въпроса:

▷ Кой са първите патриаршии?

▷ Защо Протоген е в списъка „Архиепископите на България“ от XII в., публикуван още през XVII в. (Иванов 1931: 565–569, Божилов 2011: 101–105), и защо в него не се намира името на Йоан Екзарх – архиепископ на България, издигнат от цар Симеон за патриарх, известен като нов Златоуст и канонизиран за светец (Кръстанов 1999, Кръстанов 2006, Кръстанов 2013).

Ред на патриаршиите и „архиепископите на България“

Християнството възниква и се разпространява в Римската империя. Първите три века то е незаконно и преследвано с много мъченици на вярата. От началото на IV в. при Константин Велики новата религия е призната като държавна и нейната структура следва структурата на имперската администрация – епископът на столицата Рим е обявен за *primus inter pares*, а столиците на големите източни провинции Александрия и

Антиохия са след него. На Втория вселенски събор е прието решение Цариград да бъде обявен за „втори след Рим“ и така измества Александрия от второто място.

На Шестия вселенски събор в 451 г. е установен следният ред на патриаршиите по чест (не по власт): 1. Римска, 2. Константинополска, 3. Александрийска, 4. Антиохийска, 5. Йерусалимска (Янакиев 1994: 184).

След разделението на Църквата от 1054 г. във византийската традиция променят този ред и поставят на първо място Константинополската, следвана от Римската, Александрийската, Антиохийската и Йерусалимската, защото Рим е бил завладян от езициници, а Константинопол станал Нов Рим и нова столица на Римската империя. През 1680 г. Шарл Дюканж публикува текст на списъка „Архиепископите на България“ по един парижки ръкопис, преиздаван след това многократно, известен у нас по изданието на Йордан Иванов и издаден критично от Иван Божилов, където са проследени ръкописната традиция, издания и преводи, текст на гръцки и нов превод с обяснителни бележки (Божилов 2011: 93–131).

През последните десетилетия станаха известни още два преписа от този важен извор за българската история и култура – Московски (Бърлиева 2000) и Тирнавски (Евангелу 2007). В този списък на епископите на главните християнски центрове (Константинопол, Рим, Александрия, Антиохия и Йерусалим) на шесто място е посочен и списъкът „Архиепископите на България“ (Иванов 1931 (1970); Евангелу 2007: 65, 66; Божилов 2011: 101–105).

Списък „Архиепископите на България“¹:

1. *Протоген*, архиепископ на Сердика, чрез когото светите отци възразявали на философа, който хулил Светия Дух, както може да се види в дневниците на самия Първи събор.
2. *Методий*, роден брат на св. Кирил Философ, ръкоположен за архиепископ на Моравя Панонска от папа Николай, който бил след Адриан в Рим.
3. *Горазд* бил ръкоположен от Методий, а сетне бил прогонен от духовборците.
4. *Климент* станал епископ на Тивериупол или/и Велика, после бил натоварен от Борис, цар на българите, да надзирава и третата част на българското царство, т. е. от Солун до Йерихо и Канина или (и) Тасипиат.
5. *Дамян* [светителствал] в Доростол, сега [наричан] Дристра. При него и България била почетена за автокефална. Той бил провъзгласен за патриарх от императорския синклит по заповед на император Роман Лакапин, провъзгласи се за патриарх от императорския съвет, а сетни бил низведен от Йоан Цимиски.
6. *Герман* [наричан] и *Гавриил* [светителствал] във Воден и в Преспа.
7. *Филип* [който светителствал] в Лихнида, наричан някога Сасарипа, а сега Ахрида.
8. *Йоан* и той [светителствал] в Ахрида...
9. *Леон*, първи от ромеите...
10. *Теодул* ...
11. *Йоан Ламбин*, монах от планината Олимп.
12. *Янис Аин*...
13. *Теофилакт*, родом от Еврип, ритор и дякон на Великата църква.
14. *Леон Мунг*, от еврейски произход...
15. *Михаил*, по прозвище *Максим*...
16. *Йоан Комнин*, монах, като мирянин Адриан...(Божилов 2011: 104–105).

---

¹ По превод на Иван Божилов.

Кои са първите патриаршии, защо тук са изредени Константинопол, Рим, Александрия, Антиохия и Йерусалим, а не са посочени известни български архиепископи и патриарси от IX и X в.? Това подреждане на старите патриаршии от XII в. е *провизантийско* и не отговаря на историческото възникване и развитие на първите пет патриаршии. Още през 865 г. българският владетел Борис I се интересува кои са първите патриаршии и може ли и България да има свой патриарх. На това запитване патриарх Фотий не отговаря нищо.

През 866 г. папа Николай I пояснява в своите „Отговори по допитванията на българите“: „№ 92. Истинските патриарси трябва да се считат ония, които заемат апостолски престоли като приемници на първосвещениците, т.е. които стоят начело на ония църкви, които [...] са учредили апостолите, римската именно, александрийската и антиохийската – римската, която са учредили ... първоапостолите Петър и Павел, александрийската, която учредил евангелистът Марко, ученик и по кръщение син на Петър, изпратен за това от самия Петър [...], и антиохийската, в която [...] най-напред били наречени верующите християни и която управлявал няколко години блаженият Петър, преди да дойде в Рим. Цариградският обаче предстоятел и Йерусалимският, макар и да се наричат патриарси, все пак нямат такова значение, както горните. Защото нито някой от апостолите е учредил Цариградската църква, нито Никейският събор, който е по-знаменит и по-свещен от всички събори, изобщо я поменува, но само защото Цариград бил наречен Нов Рим, неговият първосвещеник бил назван патриарх по-скоро по благоволенieto на господарите...“ (Янакиев 1994: 155–156).

Наскоро беше издаден превод на знаменития Симеонов Изборник от X в. като „Спасителна книга“ (Гръцкият оригинал на Симеоновия сборник) (превод от старогръцки на П. Янева и С. Иванов, София, 2008). Този старогръцки текст „Σωτηριος“ от X в., преведен на старобългарски език в България и запазен в препис от 1073 г. в Русия, отразява официалното мнение на византийската, българската и руската църква през X и XI в. В него е отразено римското мнение за реда на патриаршиите:

1. За римските патриарси: 1. Епископ Петър, 2. Лин, 3. Анеклит...
2. За йерусалимските патриарси: 1. Яков, брат Господен, Симеон, син на Клопа, ...
3. За александрийските патриарси: 1. Евангелист Марк, 2. Аниан, 3. Емилий ....
4. За антиохийските патриарси: 1. Апостол Петър (2 години и се преместил в Рим), 2. Еводий, 3. Игнатий Богоносец.....
5. За константинополските патриарси: 1. Стахис, който е от 70-те и е ръкоположен от апостол Андрей, епископ на Тракия, 2. Онесим Ойкет, 3. Поликарп, [...] 22. Митрофан, 10 години, при него се възцарил Константин Велики. 23. Александър. 24. Павел Изповедник, 10 години и бил свален, [...] 26. Македоний Духоборец, 10 години и бил свален [...] 82. Игнатий, 11 години и бил свален. 83. Фотий, 9 години и бил свален. 84. Отново Игнагий, 17 години. 85. Отново Фотий, 18 години. 86. Стефан, [?] години. 87. Антоний. 88. Николай. 89. Евтимий. 90. Отново Николай. (Спасителна книга 2008: 381–385). 18 пъти цариградски патриарх е бил свален!

Както се вижда в България по времето на Симеон (893–927) се утвърждава римската традиция на реда на патриаршиите по апостолска приемственост, като на последно място е поставена Цариградската патриаршия, защото по апостолско време там няма апостол от 12-те, а Стахис е апостол от 70-те, ръкоположен от апостол Андрей, забележете „епископ на Тракия“!

Римски диоцез Илирик, владян от българите през IX век

Апостолска приемственост се търси и налага в България вероятно още през IX в. чрез римската традиция „по старите привилегии“ за „Архиепископия на България“ в Илирик или провинция Западна България, а не на Охридската архиепископия от XI в.

„През IV в. са създадени Екзархати, включващи няколко митрополии. Най-великият екзархат е Илирик, който до VI в. се намира под юрисдикцията на Рим“ (Коев 1995: 93). Васил Златарски отбелязва, че българското отечество се настанило в Илирик, като посочва четири писма от папа Йоан VIII до българите. В първото писмо той осъжда гръцките епископи, защото са навлезли против постановленията на св. отци „в Илирийската провинция, която сега владее българският народ“, и доказва историческите и съвременни права на римската църква над България (Златарски 1927 /2002: 162). Второто писмо е до Борис – за лукавствата на гръците, за св. Петър, за епископа евнух Сергей – славянин, разпопен от римски епископ, но издигнат на белградското епископство от епископ Георги (Златарски 1927/2002: 166). Третото писмо е до болярина Петър „като на близък и драг нам, ти беше... първият предтеча и водач... посредник“. Подканя го да напомня на своя княз да се върне към истинската вяра, която била открита от Христа на ап. Петра...Тая вяра апостол Петър донесъл в Рим и на нея закрепил римската църква, основана чрез собствената му кръв, заедно с Павла, който от Йерусалим до Илирската област, тъкмо в която сега българите живеели, разпространил евангелието.“ (Златарски 1927/2002: 167–168).

Според немския историк на църквата Дьопман „проблемът за България представлява решаващ момент в отношенията между Рим и Константинопол, но спорът за юрисдикцията над България се отразявал върху цялата област на някогашната Илирия и е сложил отпечатък дори върху отношенията на папата към славянската архиепископия на Методий“ (Дьопман 1987: 164). Като основен въпрос той посочва Илирик. „Но Рим се занимавал преди всичко с архиепископията на Методий и с България“ (Дьопман 1987: 160). Според него още през 869 или 870 г. Методий бил въздигнат за архиепископ от папа Адриан в създадена в началото на 870 г. нова църковна провинция Панония, като възобновил за Методий епископския престол на св. Андроник в град Сирмиум, той подчертал някогашното римско право над Илирик (Дьопман 1987: 160). Това съждение е правилно, но в него има и неточности. Св. Методий е първо епископ още от 869 г., както установи Климентина Иванова след откритието на „Успение Методиево“ (Иванова 1999: 22), а едва след 873 г. е издигнат за архиепископ Моравски в Илирик.

Този извор дава основание за идентификация на апостолска приемственост на епископата по българските земи от св. апостол Павел, разпространил християнството от Йерусалим на запад до Илирик, чрез неговия наследник апостол от 70-те Андроник като пръв епископ панонски. В старобългарския Симеонон Изборник в препис от 1073 г. са поместени преводи на части от хроники: „На Иполит „За дванадесетте апостоли, къде проповядвал всеки от тях и къде умрял“: Павел и като започнал от Йерусалим, стигнал до Илирик, Италия и Испания... На същия „За 70-те апостоли“: 1. Яков, брат Господен, епископ на Йерусалим... 20. Андроник, епископ на Панония (Спасителна книга 2008: 379), по-късно е наследен от архиепископия Юстиниана Прима, а тя – от Българската църква (Товар 1962, Принцинг 1978: 277, Петров, Гюзелев 1978: 366–367, Кръстанов 2004: 80–84, Кръстанов 2006: 79–80).

В границите на Илирик като римска провинция от I в. н. е. влизат Панония, Далмация и Горна Мизия. Илирик е Римска префектура след Диоклециан и Константин Велики (306–337) с Панония, Горна Мизия и Дакия със Сердика в Средиземна Дакия. След 395 г. префектура Източен Илирик има два диоцеза: Дакия с провинции Горна Мизия, Крайбрежна и Вътрешна Дакия, Дардания и Превалитана“ (Коледаров 1995: 106–109).

Според старобългарски извор илири, далмати и даки се наричат българи, които живеят по Дунава: „В превода на Хрониката на Йосиф Флавий ИлНер-и же и длъмате и дак-и нарицаемъти блъгаре, въ Истре живиНещ-и, която утвърждава принадлежността на тези области към територията на българската държава по времето на Симеон“ (Димитров

1995: 123). От тези и други извори се вижда, че България през IX в. владее голяма част от диоцеза Илирик от Панония, Горна Мизия и Дакия със Сердика до Южен Епир (Коледаров 1995).

„Когато архивите говорят, боговете да мълчат“

За епископията на св. Климент Охридски има спорове от близо два века. Красимир Станчев заяви с основание, че въпросът не може да бъде разрешен без нов извор (Станчев, Попов 1988). Такъв извор бе открит. Във Ватиканския гръцки кодекс има Списък на цариградските епископи, съставен от Аристархи Ставраки бей (Cod. Vat. gr. 2492, f.82r), в който се чете: „Епископия Велеграда или Велеграда (Берат) и Канина, Южен Епир. Град в Албания, сега Берат. Епископия първо към Драчката митрополия, наречена Пулхериуполска, после Велаградска митрополия към Охридската архиепископия, а от 1767 г. към Цариградската патриаршия с митрополитски титул „Пречестен и екзарх на цяла Албания“. Епископи: 1. Филарет (Ανθούμου Βελεγράδων. Περίγραφή); 2. Серафим (също там); 3. Сергей – 16 април 878; 4. Даниел (също там); 5. Климент 906 – 25 юли 916 г. ...“ (Кръстанов 1999, Кръстанов 1999а).

От този списък се вижда, че епископ Сергей не е бил в Белград на Дунава, а в епирския град Берат, където е било епископското седалище на Климент Велички от 906 до смъртта му на 25 юли 916 г. като епископ на Илирик и на владеещия тази земя български народ.

В Охридската легенда се намират ценни сведения за св. Климент и неговите учители: „Месец юли, 27-и ден. Памет на преподобния наш отец архиепарх Христов и чудотворец Климент, Епископ български, който бе в Охрид. Този велик наш отец и български светилник бе по род от европейските мизи, които обикновеният човек нарича българи... След много години те преминали с голяма войска Дунава и завладели всички съседни земи: Панония и Далмация, Тракия и Илирик и голяма част от Македония и Солунско. Оттук води потеклото си този преподобен мъж... заедно с божествените Наума, Ангелария и Горазда с прилежание изучи Свещеното писание, което с Божие съдействие бе преведено на този български език от Кирила, истински богомъдрият и равноапостолен отец и пръв, заедно с великия Методий, учител на мизийския народ в благонравие и православна вяра...Така още от младенчество бе отдаден на божествения закон и следваше точно живота съгласно Евангелието, докато стана сътрудник на владетелите и наставник на целия мизийски народ към благонравие. Заедно с отците и учителите той претърпя еднакви страдания... А когато божественият Кирил, след като показа на Адриана, тогавашния папа на по-стария Рим, своята апостолска служба и увеличението на поверения талант, премина към по-добър живот и от папата за архиепископ на Морава и на България бе поставен Методий, тогава бе възведен на епископски престол и Климент, като бе поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на владеещия тази земя български народ“ (Иванов 1931/1970: 316–317, превод на Иван Дуйчев).

Според Папския годишник до наше време това е почетна епископия Бела (Велица) в провинция Западна България: „Arcivescovati e vescovati titolari – Bela (Velitza), Bela, Belen(sis), provincia Bulgaria occidentale, m. Acrida“ (Кръстанов 1999; Кръстанов 1999а).

Епископ Даниел (след 878 и преди 906 г.) се среща в писмо от 900 г. от Залцбургския архиепископ Дитмар до папа Йоан IX с протест, че от Рим били изпратени за славяните трима епископи: архиепископ Йоан и епископите Бенедикт и Даниел (Асемани 1987: 227; Кръстанов 1999). Този извор дава основание за идентификацията на епископ Даниел Велички преди епископ Климент Велички в Провинция Западна Бълга-

рия, а неговия архиепископ Йоан от Рим – с Йоан Екзарх „работил в Рим“ и издигнат за „архиепископ на България“ след св. Методий (Кръстанов 2006; Кръстанов 2013).

Моето откритие на епископията на св. Климент Велички в град Велеград в Южен Епир (сега Берат в Албания) беше посрещнато с недоверие и мълчание от академичните среди у нас, но проф. Г. Елдъров го публикува под заглавие „Когато архивите говорят, боговете да мълчат“ (Кръстанов 1998: 8) и добави, че „до 1977 г. в официалния папския годишник *Annuario pontificio* Охридската архиепископия е била локализирана в Западна България. Навярно поради дипломатически натиск от 1978 г. същата епархия бе локализирана „в Нови Епир“ – древното име на днешна Албания. Но небрежният преписвач на въпросния ватикански годишник не забелязал, че епископските седалища, намиращи се по на Запад от Охрид, остават отбелязани в пределите на Западна България. Такъв е случаят с предполагаемото седалище на св. Климент Охридски – в цитирания годишник е отбелязано, че то се намира „в Западна България“.

Испански канонически бележки показват приемственост и тъждество между Юстиниана Първа и Българската църква начело с Примас. Според Ескориалска бележка от XII в. архиепископията Юстиниана Първа е Българската църква: Архиепископът на Юстиниана Първа управлява в подчинените му епархии, които са на апостолическия римски престол, и притежава същия свещенослужителски ранг, както на архиепископа на Картаген в Африка. Юстиниана Първа се нарича архиепископията на България. Първоначално седалището ѝ е бил Велбъжд (дн. Кюстендил). Поради това с право епископът на Картаген и този на Юстиниана Първа, която, както стана ясно, е България, би могъл да се нарича и папа. По-напред епископът на България се титулувал „примас“, което на елински език означава „първи“, на словенски или български, или славянски „превол“, което също значи „първи“, тъй като у българите „превол“ е „първият“.

Свети Василий нарече епископа на тази църква „епископ на илирийците“, а латинците го наричат „примас“... [...] Преди акта на император Юстиниан за узаконяването тази църква е автокефална и има собствено ръкополагане и привилегията на свещенослужението не само от император Василий и стареца Роман Лакапин, когато беше сключен договорът с царя на българите Петър, ала и от старите привилегии (Принцинг 1978: 277–279; Петров, Гюзелев 1978: 366–367, Гюзелев 2006: 146–147, 253–254).

Този текст показва, че знаменитата архиепископия Юстиниана Първа се отъждествява непосредствено с Българската църква, която има патриаршеско достойнство по старите привилегии още преди 927 г., а не с по-късната ѝ продължителка Охридската архиепископия, титулована също „Юстиниана Първа и на цяла България“ след XI в. като наследница и продължителка на самостоятелната църква в Първата българска държава (Войнов 1974; Събев 1987: 264 и сл.).

Новото тук е равнопоставянето на Българската църква с Картагенската. Нейното седалище първоначално е бил Велбъжд (дн. Кюстендил). Епископът е бил „епископ на илирийците“, а тези твърдения отвеждат към по-стари времена – от края на IX до началото на XI в., когато съществува българска Преславска архиепископия начело с архиепископ Йоан „църковен строител на българската земя“ като римски диоцез или провинция България, която е обявена в Преслав от цар Симеон за независима патриаршия начело с патриарх Йоан Български (Кръстанов 2006, Кръстанов 2013).

Домашен извор потвърждава това. Послесловието към превода на житието на св. Антоний Велики от презвитер Йоан по поръка на архиепископ Йоан „църковен строител на българската земя“ се разглежда като първостепенен извор от началото на X в. по времето на княз Симеон (Димитров 1980, Грашева 1995). Очевидно първоначално Йоан е бил архиепископ на България, както бе потвърдено с негов печат (Йорданов 2013), а след това е бил издигнат от Симеон (от 893 г. княз, а след 913 г. цар) за патриарх (Варналидис 1967: 7, Кръстанов 2006).

Би могло да се прави разлика между първоначалното сведение, че преводът е направен по поръка на Іванна гна нашего архіепТпа болгарския земл-; или строителя церковнаго Іоанна болгарскаа земли и в по-късен препис Мы же млзеще црковнааго ІоаО гТнаа нашего архіепТкпа, іже быТ патриарх бНгарсцѣи земли „по молба на нашия господин архиепископ Йоан, който стана патриарх на българската земя“ (Кръстанов 2006: 78; Кръстанов 2013). През 2013 г. това мое мнение бе потвърдено с публикуването на печат на гръцки език от края на ІХ в.: „Йоан архиепископ на Бургария“ (Йорданов 2013).

Името на българския патриарх Йоан е запазено в българската традиция до XVIII–XIX в., като „св. Йоан Патриарх Терновски“ наред и с други български светци от ІХ–Х в., представени като „терновски“ анахронично (Кръстанов 2006: 78–84).

Защо този „Йоан архиепископ на България“ след св. Методий от края на ІХ в. не е в списъка „Архиепископите на България“ от XII в.?

Нови извори от края на XX в. дават отговор на този въпрос. Бе посочен руски извор, според който Йоан Екзарх е „работил в Рим“ (Ангелов 1984) и според друг „Йоан Екзарх е преводач на Тълковно евангелие“ (Ангелов 1984а), а това е превод на 40 беседи на папа Григорий Двоеслов от латински на старобългарски от Йоан Екзарх (Кръстанов 2010а). Синайски ръкописи съдържат два канона на глаголица от „монах Йоан“ (Tarnanidis 1988: 100–102). Анастасий Библиотекар пише, че неговият приятел дякон Йоан го подтиквал да превежда от гръцки на латински език *Passio sancti Demetrii*, а папа Йоан VIII (872–882) изпраща своя „доверен“ презвитер Йоан в Далмация и България през 879 г.

Тези и други извори дават основание за възстановяване на предполагаемата биография на Йоан Екзарх Български:

- През 865 г. боил Йоан участва срещу езическия бунт в Преслав.
- През август 866 г. Йоан е изпратен в Рим заедно с Петър и Мартин.
- След 866 г. „работил в Рим“ като „монах“ (на български ‘черноризец’) и писал на глаголица два канона.
- През периода 866–869 г. работил в Рим като дякон на римската църква, лично се познавал с Константин Философ, брат му Методий и техните ученици, наречени общо Свети Седмочисленици.
- Наскоро след Успението на св. Кирил Йоан е писал неговото Пространно житие.
- Като „доверен“ презвитер на папа Йоан VIII е изпращан във Венеция, Моравия, Далмация и България (872–879).
- През 879 г. е издигнат за Екзарх български на архиепископ Методий Моравски в Илирик.
- След 885 г. е епископ.
- След 5 години (около 890 г.) наследява архиепископията на св. Методий Моравски (Бърлиева 1992; Кръстанов 2013).
- След нападения на маджарите в Моравско се преселва в столицата Преслав като Архиепископ на България в близост до княз Симеон, на когото посвещава своя „Шестоднев“.
- След 913 г. е издигнат от цар Симеон в Преслав за патриарх.
- След смъртта му е обявен за светец с помени и песнопение за него „унищожи езическия свят и укрепил държавата на царя“ (очевидно на цар Симеон).
- От съвременници и последователи е наречен св. Йоан Златоуст Нови (Трендафилов 2001: 14).
- Освен като велик български книжовник и духовник Йоан Екзарх е оставил името си закодирано в акростихове съкратено ЯН и става явно, че той е бил един от най-великите старобългарски поети (Кръстанов 2010б).

Накрая накратко защо архиепископ Протоген е в списъка „Архиепископите на България“? Защото той е бил един от най-видните духовници в провинция Илирик по времето на римския император Константин Велики и е наричан „апостолски мъж“ (Стойчева 1999), а по времето на великия Симеон Илирик се владее от българите, затова архиепископ Йоан, изпратен от Рим, съставя списък на „Архиепископите на България“. Подобно на Цариградските списъци, които започват с легендарни личности, които до 330 г. са обикновени епископи, подчинени на Хераклеяският митрополит, в списъците са представени като „Цариградски патриарси“. Така и списъкът на „Архиепископите на България“ започва с един свети отец Протоген, участник в Първия вселенски събор и ръководител на Сердикийския събор, състоял се в град Сердика (сега София).

Новата представа за апостолска приемственост на епископата в Илирик или провинция Западна България би изглеждала така:

- Апостол Павел разпространява християнството до Илирик.
- Той ръкополага Андроник (апостол от 70-те) за епископ Панонски в Илирик.
- В провинция Илирик през IV в. е архиепископ Протоген Сердикийски.
- В римската крепост Margus по време на аварите има епископ.
- През 869 г. Методий е ръкоположен за епископ Панонски на престола на св. Андроник – епископ панонски според Симеоновия Изборник в препис от 1073 г.
- ст҃итъ на епТпѣство въ Панонии, на столъ ст҃ѣ Андроника, апТла §.о҃ѣ, рже и бысть (Житие Методиево, гл.VIII),

– и съ всѣми №))нициы отиде в Панониу, въ град Морав№" (Второ Житие на св. Наум Мизийски – Иванов 1931:312),

– След 873 г. св. Методий е издигнат като архиепископ на град Морава и България според български извори „и от папата за архиепископ на Морава и на България бе поставен Методий“ (Охридска легенда).

– В Житието на св. Наум пише, че Методий е ръкоположен от папата за архиепископ на Морава и цяла Панония: Методия же архиепископа Мораву и вѣсѣ Паноние рукоположи (Иванов 1931:312),

– Пет години след успението на св. Методий той е наследен от Йоан архиепископ на България (Бърлиева 1992), потвърдено наскоро с печат „Йоан архиепископ на България“ (Йорданов 2013).

– След 913 и преди 927 г. архиепископ Йоан в Преслав е издигнат от цар Симеон за български патриарх.

– След успението му той е наследен от четири други български патриарси, посочени в „Борилевия синодик“, но едва през или след 927 г. българският патриарх е бил признат от византийския синклит, защото преди това българският патриарх е бил издигнат „по старите привилегии“ като продължител на Юстиниана Първа и подобен на Картагенската църква.

– След преместването на българския патриарх Дамян от Силистра в Триадица (Сердика, сега София), Българската патриаршия продължава да съществува като премества своето седалище и в другите столици на българския цар Самуил: Воден, Мъглен, Преспа и Охрид (Войнов 1974).

Защо в списъка „Архиепископите на България“ не са посочени архиепископ Йоан и други български патриарси от X и XI в.? Очевидно защото този списък е стъкмен тенденциозно от византийски книжовник от XII в. след покоряването на България от 1018 г. и след разделението на църквата от 1054 г., тъй като архиепископите на провинция Западна България след 873 г. са били ръкополагани от Рим и са били независими от Цариград.

Според някои учени и по времето на цар Симеон България е била с Рим (Драгова 1997: 72–96, Георгиев 2002: 50, 53–56).

А защо ние не познаваме Йоан Екзарх като „Архиепископ на България“ и като пръв патриарх, наречен „св. Йоан Златоуст“, и другите наши патриарси? Защото те не са и не могат да бъдат във византийски, а в домашни и латиноезични извори. На подобни въпроси Надежда Драгова отговаря „ние не сме ги потърсили“ (Драгова 1997: 95).

Всяко откритие е връх, от който се откриват простори за нови открития. Необходими са целенасочени усилия за проучване на домашни, латиноезични и други извори, за да се установи по-точно откога римската провинция Илирик е била отъждествена с провинция Западна България, както се среща до наше време в официалния папски годишник.

Литература

- Ангелов 1984: Ангелов, Б. Ст. Йоан Екзарх – преводач на тълковно евангелие. – *Език и литература*, XXXIX, № 1, стр. 64–67.
- Ангелов 1984а: Ангелов, Б. Ст. За едно неиздирено съчинение на Йоан Екзарх. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, № 1, стр. 115–117.
- Асемани 1987: Асемани, Й. С. *Календари на Вселенската църква за светите апостоли Кирил и Методий*. София.
- Божилов 2011: Божилов, Ив. *Българската архиепископия XI–XII век. Списъкът на българските архиепископи*. София.
- Бърлиева 1992: Бърлиева, Сл. Преписи на латински извори за св. Кирил и Методий от сбирката на библиотеката Vallicelliana в Рим. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, № 3, стр. 41–54.
- Варналидис 1968: Varnalidis, S. L. *Αρχιεπισκοπή Αχρίδος κατά τον ΙΗ εωνα και η καταγωγή της*. Dissertatio ad Lauream optinendam in scientiis ecclesiasticis orientalibus. Moderator R. P. Michael Lacko. Roma, P.I.O.S.
- Войнов 1974: Войнов, М. Преслав, Средец, Охрид – три средновековни престолни града на българските царе и патриарси. – *Исторически преглед*, кн. 4.
- Грашева 1995: Грашева, Л. Йоан, презвитер (X в.). – *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2.
- Гюзелев 2006: Гюзелев, В. *Покръстване и християнизация на българите. Извороведско изследване с приложение*. София.
- Димитров 1995: Изборниците на цар Симеон. – В: *Преславска книжовна школа*, т. 1.
- Драгова 1997: Драгова, Н. Нов прочит на епископската титулатура на св. Климент (+916). – В: *Българи в Италия и италианци в България. Приноси*. София.
- Дьопман 1987: Дьопман, Х.-Д. Значението на България за отношението на папа Йоан VIII към архиепископ Методий. – В: *Хиляда и сто години от смъртта на Методий (Кирило-Методиевски студии*, кн. 4). София.
- Евангелу 2007: Evangelou, Ilias. The Notitia Archiepiscoporum of Bulgaria (according to codices Paris Gr. 880, Mosq. Syn. Gr. 286 and Turnavo 18). – In: *Scripta & e-Scripta. The Journal of Interdisciplinary Mediaeval Studies*, V. 5. Sofia, p. 63–72.
- Златарски 1927 (Трето фототипно издание 2002): Златарски, В. *История на българската държава през Средните векове. Т. 1. Първо българско царство. Част. 2. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София (2002)
- Иванов 1931 (1970): Иванов, Й. *Български старини из Македония*. София.
- Иванова 1999: Иванова, Кл. Успение Методиево. – *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, кн. 4, стр. 93–100.
- Йорданов 2013: Йорданов, Ив. Печат на Йоан, архиепископ на България (последна четвърт на IX в. !?). – В: *Триугафилло. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Хр. Трендафилов*. Шумен.
- Коев 1995: Коев, Т. Източни православни църкви. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2, София.
- Коледаров, 1995: Коледаров, П. Илирик, Илирия. – *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2.
- Кръстанов 1998: Кръстанов, Тр. Когато архивите говорят, боговете да мълчат. – *Абагар*, бр. 3, март 1998, стр. 8
- Кръстанов 1999: Кръстанов, Тр. Неизвестни извори за св. Климент Охридски чудотворец, епископската му столица Велика – Велеград – Белград – Берат и датата на смъртта му – 25 юли 916 г. – В: *Дни на науката на Република България и Република Македония*. Научни доклади. София, 27–29 май 1999 г.

- Кръстанов 1999а: Krastanov, Tr. Vatican Sources on Velegrad-Belgrad-Berat: Clement of Velitza's Episcopacy from 906 to 916 and on The Holy Seven Teachers of Bulgaria (Sv. Sedmocislenici). – *Bulgarian Historical Review*, No 3–4, p. 124–131.
- Кръстанов 1999б: Krastanov, Tr. Ioan Exarch as an Archbishop of Bulgarian Lands and Saint. – *Etudes balkaniques*, No 1–2, p. 44–48.
- Кръстанов 2001: Кръстанов, Тр. Седалища на първите български архиепископи-светци (Методий и Йоан Моравски и Климент Велички). – В: *Преславска книжовна школа*. Т. 5. Изследвания в чест на проф. дин Тотю Тотев. София, стр. 315–320.
- Кръстанов 2004: Кръстанов, Тр. Испански бележки за translation на Justiniana Prima с българската църква преди 1018 г. – В: *Трудове на катедрите по история и богословие на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“*, т.6.
- Кръстанов 2006: Кръстанов, Тр. Титлите *екзарх* и *патриарх* в българската традиция от IX до XIX в. Св. Йоан Екзарх от Рим и патриарх на българските земи. – В: *Държава и църква – църква и държава в българската история*. София.
- Кръстанов 2007: Кръстанов, Тр. Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866–917). – В: *Кирило-Методиевски студии*, кн. 17.
- Кръстанов 2008: Кръстанов, Тр. Българските пратеници в Рим (866–870) и славянската литургия за българите. – В: *Християнската култура в средновековна България. 1100 години от смъртта на св. Княз Борис-Михаил* (ок. 835–907). Велико Търново.
- Кръстанов 2010: Кръстанов, Тр. Кариера на св. Йоан Екзарх, архиепископ и патриарх на българската земя, и на св. Климент, епископ Велички и Охридски чудотворец в провинция Западна България. – *Многообразие в единството*, стр. 76–88.
- Кръстанов 2010а: Кръстанов, Тр. „40 Беседи“ на папа Григорий Велики: преводи от латински на български език от IX в. или на чешко-църковнославянски от XI в.? – *Многообразие в единството*, № 2, стр. 76–88.
- Кръстанов 2010б: Кръстанов, Тр. Поетът св. Йоан Екзарх АН, ИАН, ЯН, ИО, „работил в Рим“ като дипломат, черноризец, архиепископ и патриарх на българската земя – Нов Златоуст Български. – *Преславска книжовна школа*, т. 11. Шумен, стр. 176–195.
- Кръстанов 2011: Krastanov, Tr. Γῆαὸὺ ἀῆἀέέόόέ ἀῖυλῶρος ον ... – Audiatur et altera pars. The Beginnings of Bulgarian and Czech Letters and Literature according to Sources from the Vatican Library, Russia and the Sinai Monastery. – In: *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*. Sofia, 22–27 august 2011. Vol. III. Abstracts of free Communications, p. 184–185.
- Кръстанов 2011: Кръстанов, Тр. Primas „на словенски или български или славянски“ е „прэболии“ – „най-пръв“ според испанска каноническа бележка от XII в. за архиепископията на България. – В: *Многообразие в единството*. История и съвременност. София, стр. 321–325.
- Кръстанов 2013: Кръстанов, Тр. Кой е първият патриарх на България св. Йоан издигнат от цар Симеон в Преслав през 917 година? – Във: *Вяра и знание*. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. Ангел Кръстев и 20-годишнината на специалността теология в Шуменския университет. Шумен, стр. 105–116.
- Кръстанов 2013а: Кръстанов, Тр. Славянският текст в палимпсестен Cod. Vat. gr. 2502, Парадоксите на Кирило-Методиевската мисия, итало-българска връзка и аксиома за езика. – В: *Триантафύλλο*. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Христо Трендафилов. In honorem I. Шумен, стр. 221–247.
- ЛИБИ 2 1960: *Латински извори за българската история*, т. 2. София.
- Папски годишник 1972: *Annuario pontificio*. Citta del Vaticano, 1972, p. 608.
- Петров, Гюзелев 1978: Петров, П., В. Гюзелев. *Христоматия по история на България*, т.1. София.
- Принцинг 1978: Prinzing, G. Entstehung und Rezeption der Justiniana Prima – Theorie im Mittelalter. – *Byzantinobulgarica*, V, p. 269–287.
- Спасителна книга 2008: *Спасителна книга* (Гръцкият оригинал на Симеоновия сборник). Превод от старогръцки П. Янева, С. Иванов. S. I, Колекция „Архетип“. София.
- Станчев, Попов 1988: Станчев, Кр., Г. Попов. *Климент Охридски. Живот и творчество*. София
- Стойчева 1999: Stoycheva, St. Bichop Protogenes of Serdica. His life and theological views (335–351). – *Byzantinoslavica*, 60, 2, p. 308–314.
- Събев 1987: Събев, Т. *Самостояйна народностна църква в Средновековна България*. София.
- Товар 1962: Tovar, A. Nota sobre el arzobispado de Bulgaria en un manuscrito griego de Salamanca. – *Emerita* 30, Madrid, p. 1–7.
- Янакиев 1994: Янакиев, К. *Посланието на цариградския патриарх Фотий до българския княз Борис*. *Отговорите на папа Николай по допитванията на българите*. София.